

PAC 1

L'alteritat en els temps de Cristòfor Colom i Bartolomé de Las Casas: bàrbars inferiors o ànimes anàlogues?

MARTA ORFILA FULLANA

Aproximacions a Cristòfor Colom

L'Europa de finals del segle XV era un conjunt de monarquies que lluitaven pels guanys i monopolis del comerç. Entre elles, ens trobem una empobrida Castella, que en un intent d'arribar a les Índies, zona de comerç més important i coneguda –sobretot degut a les cròniques de viatgers com Marco Polo i els considerats primers etnòlegs per la seva plasmació de cultures foranes–, es van enviar vaixells cap a l'oest per a poder trobar una ruta beneficiosa i exclusiva per al regne castellà. La ruta de voltar Àfrica, monopolitzada per l'Imperi portuguès, i la ruta terrestre passant per terres turques, que havia estat bloquejada per als cristians, eren òbviament, inaccessibles. L'arribada a les terres de les “Índies” va significar molt més del que es va pensar en aquell moment, ja que es va tractar no només de la descoberta d'un “Nou Món”, sinó també d'una obertura dels horitzons europeus i el qüestionament de què era “l'altre” o com se l'havia de tractar.

Aquest “descobriment” –o pel que ell va significar, un desembarcament a les Índies–, va ser protagonitzat per Cristòfor Colom, el que Àngel Palerm considera el que enceta l'època dels veritables descobridors, ja que “amb ell s'obren, per primer cop, les terres i les cultures d'un món que amb raó ve a ser anomenat Nou” (Palerm, 2006). Tot i així, com ja s'ha dit, l'almirall va morir pensant ingènuament que la seva empresa havia facilitat una nova ruta pel comerç amb les Índies.

Inicialment, es va tractar d'entendre “l'altre” com una peça més del trencaclosques de la humanitat, com si només es pogués entendre amb la peça consegüent i no pas per sí sol. La cronologia –necessitat de situar els avantpassats amb tesis cristianes, ja que era la seva concepció del món–, les costums, la seva aparença,... es tractava de descriure els habitants d'un altre continent amb els ulls i les concepcions dels que l'observaven. Aquesta manera d'intentar situar-los en clau pròpia no es va fer mitjançant l'objectivitat, sinó a partir d'un postulat etnocentrista i universalista, ja que, com afirma Todorov, “quan s'aspira a allò universal, es parteix de quelcom particular” (Todorov, 1991).

Posteriorment, es propugnava una vinculació entre aquests grups nous i altres grups descrits per l'antiguitat clàssica –el clàssic “nosaltres” a contraposició dels “altres”–. Alguns autors com Bartolomé de las Casas rebutjaven aquest *modus operandi*, ja que “la comparació s'efectuava entre els pobles americans i períodes anteriors bàrbars, de les grans civilitzacions grega o romana o de la pròpia Espanya, proposant ja la idea d'una història cultural basada en

períodes o “estadis” culturals successius” (Bestard i Contreras, 1987). Amb l'establiment d'uns patrons basats en certs comportaments o costums semblants o iguals, unint aquestes cultures en uns determinats grups, eliminaven qualsevol autonomia cultural, situant-los en “unes característiques i maneres de fer immòbils” –s’ha de pensar que els grups culturals també anaven evolucionant les seves costums, a partir de canvis socials, geogràfics, climàtics, etc.–. A més, aquestes agrupacions servien per jerarquitzar els diferents grups i així legitimar algunes actituds “d’ajuda” o de “salvació” d’uns als altres, com serà la missió evangelitzadora duta a terme al llarg de la Història pels cristians.

Per citar un exemple d’aquesta necessitat d’evangelitzar, el propi Cristòfor Colom, en el seu Diari a bord esmentava “ells deuen ser bons servidors i de bon ingeni, que veig que molt prest diuen tot el que els deia, i crec que lleugerament es farien cristians; que em va semblar que cap secta tenien”. Amb aquestes paraules, Colom ja posa de manifest les seves intencions d’usar en el seu benefici i profit aquesta població que sembla tant ingenua i els rep pensant i actuant com si fossin els seus déus. Aquest, com ja s’ha propugnat moltes vegades, és un dels inicis de l’etnocentrisme, ja que no només es tracta de considerar aquesta gent com una “raça inferior” sinó de promoure la veneració que sentien aquests cap a ells, convertint aquesta en una submissió injustificada i atroç.

I és que les paraules de l’almirall són un reflex del paradigma biològic que posteriorment rebria el nom de “teoria de l’evolucionisme”, realitzat a partir de L’origen de les espècies de Charles Darwin. Aquesta teoria defensa la idea de com les societats més primitives són més senzilles, mentre que les societats més avançades es mostren més complexes i, per tant, més aptes per la supervivència enfront a les primeres. No només es tracta de la supervivència sinó d’una jerarquia social i cultural que legitima alguns fets de cada cop més cruels envers a les societats més “salvatges”. El darwinisme cultural és present avui dia, en algunes actituds interioritzades per gran part de la que sempre s’ha considerat, sobretot a partir de les colonitzacions del segle XV per espanyols i portuguesos i l’imperialisme dels segles XIX i XX –i encara es considera–, la “raça” superior: la raça blanca.

L’exploració i genocidi de les poblacions americanes no només va tenir una justificació racial sinó que també va tenir una motivació territorial i de consum: les terres i productes americans eren de profit per uns europeus que embogien amb les matèries primeres, el menjar forà i “la febre d’or” i concebient tant la fauna i la flora com els propis habitants d’aquelles terres

llunyanes quelcom “exòtic” que s’havia de presentar a Castella per gaudir-ho millor. Com va dir Colom, “aquesta illa és ben gran i molt plana (...) i tota ella verda, que és plaer mirar-la”.

Per tant, també es pot fer una reflexió sobre la situació de desigualtat a partir de la consciència espanyola: va ser un pensament consubstancial dels colonitzadors o va ser una idea desenvolupada a partir de la legitimació per obtenir recursos i matèries? Personalment, crec que la superposició d’aquestes dues idees i la conseqüent adhesió a la cultura i religió van fer que la majoria de colons consideressin tenir “carta blanca” per a realitzar el que volguessin en aquestes terres carregades de natura i “sobreplena” d’habitants que es convertirien en mà d’obra esclava.

Aquesta diferenciació cultural, com ja he esmentat, segueix vigent i de cada cop més estudiada i reivindicada, amb unes tesis a l’abast de tothom. A continuació es posaran en relació dos dels postulats que actualment Boivin, Rosato i Arribas defineixen com “proposicions fonamentals sobre la desigualtat cultural”, amb el període tractat en aquest treball. El primer, que esmenta que “la diferència expresa diferents graus d’evolució i la diversitat expressa l’heterogeneïtat de les modalitats de la vida humana” es podria extrapolar en el cas dels intel·lectuals evolucionistes que, com ja s’ha esmentat, relacionaven unes cultures simples amb un estadi evolutiu inferior que les cultures més complexes. El segon postulat explica que “la dominació es funda en una apropiació desigual de béns materials i simbòlics, una part s’apropia de quelcom a expenses de l’altra. Aquesta apropiació genera relacions socials asimètriques que prenen formes diverses (entre sexes, entre parents, entre classes socials, entre societats) i que s’expressa en formes culturals, econòmiques, polítiques i socials diferents”. Amb l’anterior proposició, ja es pot identificar aquesta apropiació desigual amb la figura de “l’encomendero” que tenia sota la seva concessió un grup d’indígenes que treballaven per ell, en condicions inhumanes d’esclavitud.

Colom, convertit en virrei de les Índies, segons explica la historiadora Consuelo Varela, era acusat “unànimement de mentider, de llençar rumors falsos i d’infligir càstigs per res, però sobretot, subjau la idea de que la seva pitjor qualitat era l’avarícia, l’ànima de fer-se ric a qualsevol preu” (Varela, 2010). La figura de Colom, anteriorment havia estat molt romantitzada, ja que “el descobridor del Nou Món” havia engegat un gran procés d’intercanvi cultural, social i sobretot econòmic, posicionant la Corona de Castella com a principal potència Mediterrània, però fins i tot aquells que l’admiraven van haver d’admetre les

atrocitats que havien ocorregut, i els reis, en destituir-lo dels seus càrrecs, ho van fer de la millor manera.

De fet, l'actual mirada als colonitzadors dels segles XV i XVI i els segles XIX i XX és una mirada de rebuig, amb actes simbòlics com la destrucció d'estàtues commemoratives de colonitzadors en alguns països. La imatge de Colom no és només la que s'erigeix a Barcelona assenyalant Amèrica amb el dit, és la imatge de la intolerància a la diversitat, el precedent de l'imperialisme i el punt de partida del genocidi i el racisme.

Aproximacions a Bartolomé de Las Casas

Una de les justificacions a les activitats atroces contra els indis va ser donada per un jurista del segle XVI, Ginés de Sepúlveda, amb el seu text *Democrates alter*. Aquest, va defensar la legitimitat de la conquesta i esclavitud dels americans, a partir de les argumentacions de la Bíblia, Aristòtil i els Pares de l'Església. Les bules papals, les formulacions de la llei divina i natural així com els postulats etnocentristes dels quals s'han parlat abans, reforçaven una actitud cruent que seria –minoritàriament– criticada per alguns personatges igual d'importants de l'època, com ho serà Bartolomé de Las Casas amb la seva *Apología* i Francisco de Vitoria. Aquest segon, un dels juristes més importants de l'època, va argumentar que “els indis estaven públicament i privada, en pacífica possessió de les seves” i si no havien volgut rebre la fe “tot i que se'ls hagi anunciat de manera racional i suficient, no per això se'ls pot fer la guerra” (Bestard i Contreras, 1987).

Per la seva banda, Bartolomé de Las Casas també és una figura rellevant pel que fa a la història d'Amèrica. Definit com a “clergue-colonitzador”, en el moment de posar els peus a les Índies, va participar activament en les sanguinàries i inhumanes accions d'esclavatge i abús de poder per part dels colons. De fet, no “sembla que pel moment experimentés cap remordiment ni l'atormentessin els escrúpols” (Lorenzo Galmés, 1982), però paulatinament el seu paradigma sobre la relació que s'havia de tenir amb els indis va anar canviant, convertint-se en la idea de que els indis tenien dret a ser lliures, ja que aquests eren éssers racionals i tenien cultures equiparables a les dels europeus, amb la seva pròpia societat i normes. Haver seguit els postulats coetanis i heretats de l'esclavitud no va determinar la seva visió en aquest únic encasellament.

Remarcar també, la ideologia de Las Casas vinculada amb el marc teòric de l'època, on predomina la filosofia escolàstica, la qual proposa que la dignitat de l'home ve donada per ser creat per Déu i l'humanisme renaixentista, que exposa el naixement de la dignitat en un mateix. A partir d'aquestes dues idees, confluirà una política pacífica i reivindicativa alhora: pacífica amb la convivència amb una cultura forana i considerada "nova" i reivindicativa pel que fa a la importància d'aquesta cultura indígena en el seu propi cosmos.

Dels seus textos es pot remarcar *Brevísima relación de destrucción de las Indias*, on farà una comparació dels indis i els espanyols com "ovelles manses" i "llops, tigers i lleons" respectivament. Amb aquesta comparació d'òptica cristiana, posarà els indis al nivell dels servidors que són guiats per Déu, no només una figura molt respectada i venerada en el moment, sinó també un camí a seguir pels homes que volien aconseguir la salvació. Aquesta visió qualifica a Las Casas d'etnòleg, o si més no, d'un antecedent d'aquests, ja que fa un exercici de reflexió i de respecte a aquesta comunitat tant diferenciada però des d'un punt de vista propi: no és que respecti o veneri l'alteritat per la diferència, sinó per la seva homogeneïtat com a éssers humans creats per Déu. Per altra banda, la figura de l'indi també és victimitzada i empetitida, és considerada una figura virtuosa, així com ell esmenta: "els més simples, sense maldats, (...), més humils, més pacients i quietes, sense rencors, sense odis, sense desitjar venjances, que hi ha en el món" (Las Casas, 1552). Es podria arribar a dir que podria ser fins i tot comparada amb la bondat intrínseca de l'ànima cristiana: pura i incorruptible.

Com ja s'ha esmentat, es va fer ús del concepte "bàrbar", heretat de l'antiguitat clàssica, per a categoritzar aquestes societats diferenciades de les europees. Però quan es té consciència de que aquestes societats també mostren divergències entre elles, s'opta diferenciar-les també en el vocabulari. L'encarregat de fer-ho serà el propi Bartolomé de Las Casas, que distingirà tres diferents accepcions de dit terme "la primera és (...) per qualsevol gent que tenguí alguna estranyesa en les seves opinions o costums però no els falta policia ni prudència per a regirse. La segona espècie és perquè no tenen les llengües aptes per a que es puguin explicar per caràcters i lletres com en algun temps ho eren els anglesos. La tercera espècie de bàrbars són els que per les seves perverses costums i rudeses d'ingeni i brutal inclinació són com feres silvestres que viuen pels camps, sense ciutats ni cases, sense policia, sense lleis,...". Tot i aquestes diferenciacions, el que havia estat encomendero va remarcar la necessitat de no

discriminar els indis i, de fet, va fer i inspirar una sèrie de lleis per a protegir els indis i reformar la burocràcia colonial.

Las Casas serà el primer que té una mirada més crítica sobre les accions envers els pobles autòctons, una mirada des del respecte, com es pot veure en la condemna que fa Las Casas al “Requerimiento” que es va redactar el 1514, que, a diferència de la tradició del dret medieval on es sol·licitava l'acceptació del rival abans d'atacar-lo, es va tenir l'objectiu de “no només la submissió i conversió dels naturals sinó, sobretot, la justificació de la presència espanyola i de la guerra” (Abelardo Levaggi, 1993). Com diu l'autor, “el “Requerimiento” que fos rebutjat podria portar grans conseqüències”, amb una crítica de Las Casas, que esmentava: “com demanar obediència per a rei estrany sense fer tractat ni contracte entre sí sobre la bona i justa manera dels governar de part del rei, i del servei que se li havia de fer de part dells, el qual tractat, al principi, en l'elecció i rebement del rei, o del nou successor, si és antic aquell Estat, se sol i deu fer i jurar de raó i llei natural?”.

En la pròpia pel·lícula de “1492: La Conquista del Paraíso”, basada en la vida de Colom, es pot fer ús d'una proposició, extrapolada en aquest cas a la defensa dels drets humans, de la qual Las Casas seria un eminent exponent: “res del que redunda en el progrés humà s'aconsegueix amb acord unànim”. Així va ser en el cas de les lleis contra l'esclavitud i els abusos, tant a aquests segles com posteriorment. Els censors de la desigualtat i la discriminació, justificant-ho mitjans diverses formes de pensament o religió, van ser des dels seus inicis, i són fins i tot en l'actualitat, durament criticats i satiritzats.

Podrien ser aquestes aproximacions realment divisions borroses?

Realitzada aquesta comparació, s'han encasellat aquests dos personatges en dues cosmovisions totalment diferenciades, però no tot és blanc o negre, ja que cadascun d'ells està subjecte a un marc teòric diferent, amb unes ideologies i situacions socials determinades, que han fet decantar la seva posterior visió i la historiografia cap a una banda o cap a l'altra.

Tot i així, aquestes aproximacions han sigut fetes en caràcter més general, degut a que en ambdós paratges, diversitat d'opinions naixien i eren vigents. Es tracta de dos personatges historiogràficament oposats, però els seus posicionaments no són una generalització de tots els posicionaments coetanis, sinó que, com en tot el recorregut de la Història, diferents

mirades i diverses mentalitats han analitzat –i seguiran treballant en fer-ho– aquest procés d'expansió territorial europea, que no necessàriament va implicar una expansió de valors.

S'ha de dir que nosaltres només identifiquem el sentiment de sorpresa amb la troballa d'un nou "cosmos" des de la nostra perspectiva i com aquesta va afectar a la societat europea, però així com va assegurar l'antropòleg Lévi-Strauss, "el descobriment del Nou Món va forçar l'enfrontament de dos humanitat, sense dubte germanes, però no per això menys estranyes des del punt de vista de les seves normes de vida material i espiritual" (Levi-Strauss, 1988); i per això coneixem una part dels successos narrada pels cronistes, aquests primers etnòlegs que avui dia podem considerar realistes o exagerats, però, al cap i a la fi, la nostra única font d'informació a aquest passat. Els nostres anàlisis i opinions venen determinades pels successos que se'ns han presentat com verídics, quasi sense conèixer les impressions de l'altre, les seves reflexions i inclús el món cultural d'algunes societats que han sigut condemnades al genocidi.

En definitiva, el "descobriment" d'Amèrica i tot el que aquest va comportar, va ser l'inici de les reflexions etnològiques més importants, però no les úniques: que aquest procés històric serveixi per a aprofundir no només en la veritat humana "pròpia" sinó per a respectar l'alteritat, una alteritat reconeguda per ella mateixa, sense comparacions i jerarquies.

Bibliografia

1492, La conquista del paraíso, 1992, Ridley Scott (dir.)

Bartolomé de Las Casas (1552). *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*

Bestard, J; Contreras, J (1987). "Los "indios" americanos y las cuestiones relativas a la diversidad cultural". En: Bestard, Joan; Contreras, Jesús. Bárbaros, salvajes, paganos y primitivos. Barcelona: Barcanova. (p. 101-163)

Boivin, M; Rosato, A; Arribas, V. (1999) *Constructores de otredad. Una introducción a la antropología social*. Buenos Aires: Eudeba

Colom, C. (2019). *Diario de a bordo: primer viaje*. Barcelona: Linkgua
<https://elibro-net.eu1.proxy.openathens.net/es/lc/uoc/titulos/121167>

Galmés, L (1982). *Bartolomé de Las Casas. Defensor de los derechos humanos*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos.

Lévi-Strauss, C. (1988). "Las tres fuentes de la reflexión etnológica". En: Llobera, Joan R. (ed.). *La antropología como ciencia*. (p. 15-23) Anagrama.

Palerm, A. (2006). *Historia de la etnología. Los precursores*. 3a ed. México: Universidad Iberoamericana, A.C.

Todorov, T. (2001). "Descubrir", *La conquista de América. El problema del otro*. Madrid: Siglo XXI.

Varela, C. (2010). *Cristóbal Colón y la construcción de un mundo nuevo. Estudios, 1983-2008*. Santo Domingo: Archivo General de la Nación.